

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCKILENCEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1929

Magy. i. s. III.

1602/XXXIX.

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest, V., Honvéd-u. 10.
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Brisits Frigyes</i> : Vörösmartý Hunyady Lászlójának töredékei.....	57
<i>Császár Elemér</i> : A középkori magyar vers ritmusa.....	29, 155, 271
<i>Czeizel János</i> : Kazinczy tudományos tollharcai.....	257, 385
<i>György Lajos</i> : Genovéva.....	1, 129
<i>Speneder Andor</i> : Werner Gyula (1862—1926).....	420
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar kódex-családok. IV—V. közl.....	16, 146
<i>Waldapfel József</i> : A Kérők mintája.....	48
<i>Waldapfel József</i> : Jeruzsálem pusztulása.....	301, 397

ADATTÁR.

Amade László ismeretlen levelei. <i>Kozocsa Sándor</i>	467
Ardai József versei. <i>Gulyás József</i>	116
Balassa Bálint levele Melith Istvánhoz. <i>Lukcsics Pál</i>	103
Baróti Szabó Dávid levele Vályi Andrásához. <i>Waldapfel József</i>	466
Bessenyei György áttérése <i>U. az</i>	227
A bor és víz vetélkedéséről XVII. századi vers. <i>Badics Ferenc</i>	88
<i>U. az. Waldapfel József</i>	464
Bornemisza Vak Menyhért verse 1609-ből. <i>Lukcsics Pál</i>	225
A Csikcsobotfalvi kézirat. <i>Domokos Pál Péter</i>	209
Czompó Gábor Osszián-töredékei. <i>Timár Kálmán</i>	474
Kik írták a Debreceni grammatikát? <i>Gulyás József</i>	228
Dugonics közmondás-gyűjteményének előszava: <i>Székely Károly</i>	357
Egy ledölt diófához. <i>Waldapfel József</i>	345
Allegória-e a Ledölt diófa? <i>Zlinszky Aladár</i>	458
Egy régi kézirat anthológia. <i>Trencsény Károly</i>	352
Eötvös József báró levelei fiához Eötvös Lorándhoz I. közl. <i>Mórvay Győző</i>	441
A Genovéva-legenda legrégebb magyar változata. <i>György Lajos</i>	198
Irodalomtörténeti vonatkozású levelek a XVI. századból. <i>Lukcsics Pál</i> .	359
Kazinczy Ferenc arképe. <i>Mitrovics Gyula</i>	229
Kazinczy egy ismeretlen értekezése. <i>Rácz Lajos</i>	95
Kazinczy ismeretlen értekezése. <i>Hencze Béla</i>	341
Magyar vonatkozású salzburgi iskoladráma. <i>Timár Kálmán</i>	228
Meliusz Juhász Péter a nagyváradi hitvitáról és Debrecen feldúlásáról.	
<i>Lukcsics Pál</i>	461
Pótlás a régi magyar metrikus énekekhez. <i>Szabolcsi Bence</i>	104
Néhány szó egy disszertációról. <i>Belohorszky Ferenc</i>	114
Orczy Lőrinc levele. <i>Kozocsa Sándor</i>	469
Petőfi-vers? <i>Gulyás József</i>	475
Ismeretlen versek Petőfitől és Tompától. <i>Bártfai Szabó László</i>	200
A piaristák szegedi színjátékai. <i>Lugosi Döme</i>	216, 328

	Lap
Rebellis ének a Péró-lázadásról. <i>Kozocsa Sándor</i>	470
Riedele báró ismeretlen levele Kazinczyhoz. <i>Császár Elemér</i>	348
Szalkay Antal Aeneisének kéziratai. <i>Gulyás József</i>	214
Szász Károly ismeretlen sírversei. <i>Kozocsa Sándor</i>	472
Adatok Szemere Pál forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i>	338
Adatok Táncz Menyhért életéhez. <i>Timár Kálmán</i>	333
Teleki József gróf verse a tolerantiáról. <i>Bogner Mihály</i>	106
Tompa Mihály levelei miskolci kiadójához. <i>Hegyaljai Kiss Géza</i>	355
Vásárheli András vértanu halála. <i>Timár Kálmán</i>	473
Vörösmarty Hunyady Lászlójának töredékei. <i>Brisits Frigyes</i>	64, 179

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Az 1927—28. évi középiskolai programmértekezések. <i>Szinnyei Ferenc</i> ..	120
Belohorszky Ferenc: Bessenyei és A philosophus. <i>Hegedüs Zoltán</i>	368
Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig. <i>Gálos Rezső</i>	484
Bodó Jenő: Arany János levele. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Borbély Margit: Thaly Kálmán költői munkássága. <i>Kerekes Emil</i>	124
Dékány Andor: Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai. <i>U. az</i>	482
Doktori értekezések 1927—28-ban. <i>U. az</i>	122
Doktori értekezések 1928—29-ben. <i>U. az</i>	364, 481
Fischer Vilmos: A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig <i>U. az</i>	482
Fuhrmann Kamilla: Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok. <i>U. az</i>	366
Gál János: Irodalomtörténetírásunk a válaszüton. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Gáspár Margit: Csiky Gergely és a franciák. <i>Császár Elemér</i>	238
Gombócz József: Felfogások a népköltészetről irodalmunkban. <i>Kerekes Emil</i>	124
György Lajos: András Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. — <i>GR</i> —	487
György Lajos: Két dialogus régi magyar irodalmunkban. <i>GR</i>	127
Hanskarl Erzsébet: Budapest irodalmi életének kialakulása 1686—1780. <i>Kerekes Emil</i>	122
Hegedüs Zoltán: Katona József lírai költészete. <i>U. az</i>	123
Hencze Béla: Kazinczy és a francia felvilágosodás. <i>U. az</i>	367
Herczegh Matild: Eötvös Károly. <i>U. az</i>	124
Hunyadi: Bessenyei György által. <i>Császár Elemér</i>	369
Jablonkay Gábor: Az iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Jankovits János: Gyöngyösi hatása Kőszeghy Pálra. <i>U. az</i>	122
Jánky István: Szemere Pár esztétikai és poétikai nézetei. <i>Kerekes Emil</i>	481
Keresztúry Dezső. A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. <i>U. az</i>	484
Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. <i>U. az</i>	364
Kozmutza Livia: Az első magyar ujságírók. <i>U. az</i>	366
Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. <i>U. az</i>	125
Lovas Rezső: Fazekas Mihály, a botanikus. <i>Szinnyei Ferenc</i>	122
Magasi Artur: A modern magyar irodalom ismertetésének kérdése a középiskolai oktatásban. <i>U. az</i>	120

	Lap
Majoros Béla: Fazekas Mihály, a költő. <i>U. az</i>	122
Mály Ferenc: A magyar és az olasz romantikáról. <i>U. az</i>	121
Mály Ferenc: Petrarca hatása Kisfaludy Sándorra. <i>U. az</i>	122
Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. <i>Zlinszky Aladár</i>	117
Molecz Béla: A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvése. <i>Szinnyei Ferenc</i>	121
Nagy Ilona: Tragikumtípusok a magyar népballadában. <i>Kerekes Emil</i>	483
Nagy László: A költészet fejlődésének problémája. <i>U. az</i>	125
Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. <i>U. az</i>	365
Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. <i>U. az</i> ..	123
Vitéz Péterfy Károly: Váradi Antal. <i>U. az</i>	125
Pogány Albert: Kazinczy nyelvújítása. <i>U. az</i>	367
K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. <i>U. az</i>	124
Rác Lajos: Irodalmunk «nemzetietlen korának» okai. <i>Pap Károly</i> ...	237
Rác Lajos: Rousseau élete és munkái. <i>Zlinszky Aladár</i>	363
Sik Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka. <i>Gálos Rezső</i>	234
Szetei Endre: Ady és az iskola. <i>Szinnyei Ferenc</i>	120
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korá- nak elején. <i>Zsigmond Ferenc</i>	480
Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. <i>Kere- kes Emil</i>	483
Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. <i>Kocsis Lénárd</i>	476
Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán életrajza. <i>Kékly Lajos</i>	126
Vida Imre: Madách Imre életének vázlatja. <i>Császár Ernő</i>	128
Voinovich Géza: Arany János életrajza, I. kötet. <i>Szinnyei Ferenc</i>	230

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1928. évről (II. rész). <i>Kozocsa Sándor</i>	241, 371
Az 1929. év I. fele (I. rész). <i>U. az</i>	488

Hibaigazítás.....	128, 256
-------------------	----------

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Ády Endre.....	120, 234—236, 478	Baróti Szabó Dávid	260, 283, 345, 346, 461, 464, 466—467; —
Akadémiai-k.....	42	<i>Egy ledölt diófához</i>	345, 347, 458—461; — <i>Kis-ded szótár</i>
<i>Aldott Krisztus keresztján</i>	43—44	<i>487</i>	487
Alexander Bernát.....	301, 405	Bárótzai Sándor.....	391, 426
Alkaios.....	459	Bartalus István.....	475
Amade László.....	467—469	Bartsai László.....	53
Ambrosius, Szent 30, 33, 275—	277, 280	Batsányi János.....	118—119, 466
— <i>Ex more docti mystico</i>	274; —	Batthyány-k.....	153
<i>Veni redemptor gentium</i>	274	<i>Bálya, bátya, melly az út Becske-</i>	155
Andrád Sámuel.....	487	<i>rekére</i>	117
Angyal Dávid.....	122	Baumgarten.....	117
<i>Anima Christi</i>	168	Bayer József 49, 53—54, 301, 336,	339, 403, 405, 419; — <i>Játék-</i>
Anonymus.....	115	<i>szín története</i>	52—53
<i>Anthidotarius anime</i>	147	Berzeviczy Albert.....	441
<i>Antimondolat</i>	386	Beccaria.....	341—344
Anyos Pál.....	333, 335, 337	Bécsi-k.....	151, 153
Apáti Ferenc 292; — <i>Cantilena</i>	47, 284, 289, 295	Beethoven.....	143
Apor-k.....	151—152	Beksics Gusztáv.....	423
<i>Apostolok méltóságáról</i>	272	Benyák Bernát.....	217
Arany János 5, 6, 32, 40, 44, 46,	47, 116, 118, 121, 124, 230—	Beöthy Zsolt 118, 119, 168, 346,	354, 458
235, 239, 278, 345, 370, 411,	464, 472, 476, 482; — <i>Buda</i>	Berchet, Giovanni.....	122
<i>halála</i> 231; — <i>Elveszett al-</i>	kotmány	Beregszászi Nagy Pál 258—262,	264, 278, 359, 390, 391, 394
232, 482; — <i>Murány</i>	ostroma	— 396; — <i>Dissertatio</i>	295, 261
231—233; — <i>Toldi</i>	233, 370, 484, 489; — <i>Toldi</i>	— 263	284
<i>estéje</i> 233; — <i>Toldi szerelme</i>	5, 6, 239	<i>Berizló Péter éneke</i>	45, 284
Ardai József versei.....	116	Bernáth Lajos.....	464
Aristoteles.....	443—444	Berthe Nándor.....	114—115
<i>Atlas Marianus</i>	200	Berzsenyi Dániel 123, 269, 345,	370, 459, 461
<i>Atyának bölcsesége</i>	43—44, 295	Bessenyei György 96, 117, 368,	369, 426, 460, 461; — <i>A phi-</i>
<i>Atyától ige ihleték</i>	274	<i>losophus</i> 368—369; — <i>Galant</i>	levelek 368—369; — <i>Hunyadi</i>
Augier, <i>Le gendre de Monsieur</i>	239	369—370	370
<i>Poirier</i>	239	<i>Bínösöknek kegyös segítség</i>	175
Badics Ferenc.....	464, 466	Biró Albert.....	3
Balassa Bálint.....	103, 292	Biró Pál.....	149
Balogh István 486; — <i>Ludas</i>	486	Blumauer.....	215
<i>Matyi</i>	486	Bod Péter.....	127
Bárany Boldizsár <i>Rostája</i>	406	Boileau.....	118
Bárdos József.....	148	Borbély István.....	124

	Lap		Lap
Borbély Mihály.....	469—470	<i>Doxologia</i>	234, 288
<i>Bor és víz vételkedése</i> 88, 90—	95, 464, 465	Döbrentei Gábor..	118, 262, 266, 269
Bornemisza Péter.....	154	Döbrentei-k. 146, 149, 165, 169,	170, 273—276, 278—281, 283
Bornemisza Vak Menyhért.....	225	<i>Döghalál ellen való imádság</i> ..	169
Böhm Károly.....	118	Dubois, Louis.....	145
Breviáriumi mutató tábla.....	27	Dugonics András 217, 262, 280,	357, 359; — <i>Etelka</i>
Brunetiére.....	363	122	
Brüstle.....	333, 336	Durieu, <i>Question d'argent</i>	239
Byron 232; — <i>Childe Harold</i> ..	364	Dyk 55; — <i>Der verschriebene</i>	
		<i>Bräutigam aus Paris</i>	54—55
Calderon.....	139	Eckhardt Sándor.....	156
Carlyle.....	120	<i>Édes anya, boldog anya</i>	41
Cäsarius, <i>Catalogus miraculorum</i>	15	Egressy Gábor.....	486
Cécile, A. M.....	141	Egri Gyula = Werner Gyula..	421
Ceriziers, René de 129, 134, 136,	138, 144, 199	<i>Emlékezzél keresztyén</i>	43—44
Champion, Levrier de.....	141	Eötvös József 441—42; <i>Falu</i>	
Chaussée, Xavier La.....	141	<i>jegyzője</i>	442, 484
Cicero.....	391	Eötvös Károly.....	124—125
Cochem Márton..	132, 136, 137,	Eötvös Loránd.....	441
199; — <i>Krisztus élete</i>	131	Erdélyi János 117—119, 124, 231	
<i>Contra febris</i>	170	233, 475, 484	
Corneille.....	324	<i>Erdélyi Játékos Gyűjtemény</i>	
Cornides-k.....	273, 282	50, 54, 56	
Crescentia.....	11	Erdélyi Muzéum.....	389
Császár Elemér...118, 122, 127,	216, 333, 336, 346, 347, 458, 483	Erdélyi Pál.....	209
Csiksobotfalvi kézirat.....	209—214	Ercsey Julianna.....	231
Csiky Gergely drámáinak forrásai	239—240	Érdy-k.....	153, 177
		Ernyey József.....	153
Csokonai Vitéz Mihály 123, 215,	278, 353, 354, 485	Érsekujvári-k.....	41
Czech-k.....	41, 147—149	Eschenburg.....	338
Czompó Gábor.....	474	Esterházy Pál hg.....	89, 199—200
Czuczor Gergely, <i>Kötődés</i> 205;			
— <i>A szerelem betege</i>	208	Fábián Gábor, <i>Ossián énekei</i> ..	474
		Faguet.....	363
<i>Das Aufkommen der französische</i>	54	Faust-monda.....	143
<i>schen Sitten in Brandenburg</i>		Fáy András, <i>A külföldiek</i>	52
Dayka Gábor.....	390—391	Fazekas Mihály.....	122
Deák Ferenc.....	431	Fehérváry K. Antal <i>Játékszíni</i>	
Demény László, <i>Orationes</i>	218	<i>emlény</i>	200—1
<i>Der Erbe und Bräutigam auf</i>	53	Fejér György.....	259, 389
<i>der Reise</i>	53	Fekete Gábor.....	486
<i>Der erfahrene Bräutigam</i>	53	<i>Felséges íge származván</i>	274
Déryné.....	486	Felvinczi György.....	485
Destouches, <i>L'homme singulier</i>	368—369; — <i>La fausse Agnès</i>	Ferences kódexek.....	26
368	368	Ferencki Sári.....	119
<i>Dicséretös az ember</i>	162, 163	Ferencki Zoltán.....	348, 486
<i>Dicsőséges Szűz Mária</i>	175	Fessler.....	58, 123
<i>Dicsőséges viadalnak</i>	46	Festetich-k. 147—149, 271, 273—	274, 282
<i>Dies irae</i>	174	240	
Dilthey.....	125, 424	Feuillet.....	240
Dobai András, <i>Utolsó ítélet</i>	292	Filangieri 341, 344; — <i>La Sci-</i>	
Dóczy Lajos, <i>Csók</i>	421	<i>enza della Legislazione</i> ..	98, 342
Domonkosrendi kódexek.....	26	Flögl Celesta.....	115
Don Juan-monda.....	143	Fogarasi János.....	119
		Folnesics Lajos.....	392, 393
		Foscolo.....	122

	Lap		Lap
Földi János	105	Hebbel 140—141; — <i>Genovéva</i> ..	140
Führich, J.	139	Hegedűs Géza	370
Gaal György	49—50	Hegel	118, 124, 452
Gábor Ignác	32, 33, 36	Heine	144, 145
Gálos Rezső	16, 18—20, 151	Heinrich Gusztáv	302, 474
Garay János, <i>Győri vaskakas</i> ..	115	Helmeccy Mihály 258, 270, 339,	359, 387, 394
Gárdonyi Géza 234—235, 477; — <i>Az én falom</i>	235	Heltai, <i>Krónika</i>	58
Garnier	144	Henszlmann Imre	117
Genovéva 2—7, 9—15, 129—145; bábjátékok 142; — dráma 2, 4, 5, 139; — irodalom 133; iskolai dráma 1, 138; — kódex 8; — könyv 131; — kul- tusz 10; — legenda 1, 6, 7, 11—12, 15, 129, 131, 135, 137, 194, 198; — magyar 1, 136; — monda 7; — népkönyv 129, 198; — novella 138; — opera 143; — regény 2, 132, 145; — rézkarc 139; — téma	139	Herczeg Ferenc 477; — <i>Bizánc</i> 422; — <i>Híd</i>	477
Gergely deák, <i>Gondom nekem jó nagy Isten</i>	45	Herder	319
Gessner, <i>Erast</i>	340	Hobbes	98, 341—342
<i>Gesta Romanorum</i>	487	Holtei, <i>Vagabunden</i>	142
Geszthy László	47, 292	Homeros 233; — <i>Odysseia</i>	130
Goethe 139, 268, 345, 439, 455; — <i>Faust</i> 364, 450; — <i>Herm- mann und Dorothea</i> 364; — <i>Pausanias</i> 205; — <i>Werthers Leiden</i>	139, 364, 439	Horatius 391, 400, 459; — <i>Ars poetica</i>	385
Gömöri-k.	26, 41, 147, 148, 168	Hormayr	114
Göttweigi töredék	27	<i>Hortulus anime</i>	147
Gragger Róbert	119, 368	Horváth Cyrill 33, 37, 38, 42, 43, 152, 155, 165, 168—170, 177, 273, 275, 291, 474	214
Greguss Ágost	118—119	Horváth János 29, 32—42, 155, 157—162, 165—170, 175—176, 178, 274—276, 278—280, 286— 287, 291, 293, 300, 476	123
<i>Griseldis</i>	132	Horváth Mihály	123
Gyirwa Vencel	127	Hölischer, <i>Költeményes régiségek</i> 465—6	274
Gyöngyösi István 47, 122, 278, 365, 366, 465, 467; — <i>Ke- mény János</i> 122; — <i>Mars és Bacchus</i> 89; — <i>Murányi Ve- nus</i> 122; — <i>Rózsakoszorú</i> ..	365	<i>Hugyak felséges szerzője</i>	452
Gyöngyösi János	106—107	Humboldt	452
Gyöngyösi-k.	27, 41, 147—149, 161	<i>Idvezlégység dicsőséges Szűz</i>	271
Gyöngyösi László, <i>Arany J. élet- rajza</i>	230	<i>Idvezlégység idvességös hostya</i> ...	272
György Lajos	127, 128, 457	<i>Idvezlégység Istennek szent anyja</i> <i>Idvezlégység Istennek szent teste</i> <i>Idvezlégység mennyeknek királyné asszonya</i>	177 176 271 271
<i>Gyulafehérvári glosszák</i>	168	<i>Idvezlégység tengernek hugya</i>	272
Gyulai Pál 57, 61, 118, 119, 126, 301, 319, 345, 346, 400, 405, 476, 484. 489	489	<i>Igaz bíró Jézus Krisztus</i>	271
Hajnócy Iván	272	<i>Igen szép imádság és ájtatos</i> ..	168
Halábori Bertalan	149	<i>Igen szép imádság szent léleknek</i> Ilyés István, <i>Soltári énekek</i>	41 105
Harsányi István	116, 227—228	Ilosvai	5, 232, 233
Haydn	2, 142	<i>Imperatrix gloriosa</i>	175
<i>Házasságkötő formula</i>	28, 147	Irányi Dániel	454
Házy Jenő	156	<i>Istenes élet regulái</i>	163
		Istvánfy Miklós	360—362
		Jablonkay Gábor	121
		Jakubovich Emil	27—28
		Jankovits János	122
		Jánosi Béla	117
		Janus Pannonius	114
		Jelenkor	57
		Jénáki Ferenc	214
		Jeszzenszky Dezső	119

	Lap		Lap
Jeune, Franconi	141	Kisfaludy Sándor 123, 353, 390,	
<i>Jó és gonosz szerzetes</i>	162, 164	393, 396, 483; — <i>Himfy</i> 122,	
Jókai Mór 423, 438, 439—440,		268, 485; — <i>Regék</i>	485
	477, 483, 489	Kisfaludy-Társaság... 124, 233,	482
Jordánszky-k.....	27	Kleist	6
Josephus Flavius 301, 302, 306,		Klopstock	268
308—309, 313, 315, 316; —		Knight	117
<i>Bellum Judaicum</i>	302, 311	Kónyi János	485
Jósika Miklós báró 122, 125, 438,		Kossuth Lajos	454, 484
440; — emlékirata	4	Koszó János.....	123
<i>Jőj nemzetnek váltója</i>	274	Kotzebue 48—51; — <i>Der gerade</i>	
Kacziány Géza	31, 38	<i>Wej der Beste</i>	49
Kant	117	Kovács József.....	353
Kántorné.....	486	Kováts Ferenc.....	127
Karácsonyi János	474	Kölcsey Ferenc 122, 257, 338,	
Karakány Jónás = Arany János	232	390, 393, 482; — <i>Hymnus</i> ..	461
Kármán József, <i>Fanni</i>	122	<i>Kőmives Kelemen</i>	483
<i>Katalin-legenda</i> 41, 105, 282, 287,		<i>Kőmigsbergi töredék</i>	168
289, 292, 295		Köszeghy Ferenc	122
Katona József 301—302, 306,		Köszeghy Pál, <i>Bercsényi házasa-</i>	
308—309, 311—312, 315—319,		<i>sága</i>	122
321, 325, 397—419; — lírája		<i>Krisztina-legenda</i>	27
123; — <i>Bánk bán</i> 62, 301—302,		<i>Krisztus, ki vagy nap és világ</i> ..	274
320, 405, 410—411, 418—419,		Kriza János	475
483, 485; — <i>Jeruzsálem pusztulása</i>		Kulcsár-k.....	26—27, 150
301, 321, 324, 405, 406,		Kultsár István... 258, 259, 263,	366
409—411, 415—417; — — cse-		Labiche, <i>La poudre aux yeux</i>	
lekvénye és forrásai 302; — —		239; — <i>Voyage de M. Perrichon</i>	239
személyei 317; — — tartalma		Lacroix	145
304—315; — <i>Luca széke</i>		Lafitte	141
415; — <i>Monostori Veronka</i>		Lammenais	232
415; — <i>Ziska</i> 319,		Landerer János.....	466
411, 417		Láng Adám..... 3—6, 136, 137,	198
Katona Lajos	119, 437	Lányi-k.....	17, 27
Kazinczy Ferenc 95—98, 107,		Latabár Endre.....	5
114, 118, 121, 228, 257—270,		<i>Laus Sancti Nicolai</i> 165, 285,	
280, 342, 348, 354, 367, 385		288, 294	
—396, 466, 482; — arcképe		Legrégibb magyar bibliafordítás	16
229; — nyelvújítása 367; —		Lendvay Márton.....	436
<i>A' Borz és az Evet</i> 386; —		Lessing	268, 485
<i>Bevezetés a Törvények Lelke</i>		Liszt Ferenc.....	143
<i>c. könyvhöz</i> 98—102, 341; —		<i>Lófekély ellen</i>	169
<i>Bessenyei Györgynek pápis-tá-</i>		Lónyay Menyhért.....	121
<i>tává lételéről</i>	227	Losonczy Phönix.....	57
Kéky Lajos	118	Losonczy László.....	352—353
Kelemen László.....	485	Lukács László.....	423
Kemény Zsigmond 118, 438, 481,		Madách Imre	125, 128, 230
<i>Kerekes Izsák</i>	483	Magyar Benigna.....	147—148
Keszthelyi-k.. 26, 27, 149, 150,		Magyar Gábor.....	218
273, 282; — függeléke.....	153	Manzoni	122
Király György.....	33	Mapes Walter.....	464—465
Kis Erős Ferenc.....	118—119	Marquard Freher, <i>Origines Pa-</i>	
Kis János.. 269, 346, 391, 393,		<i>latinae</i>	1
Kisfaludy Károly 48, 50, 53, 426,		Máriabesznyői töredék.....	26, 27
483, 486; — <i>Ilka</i> 412; — <i>Ké-</i>		Mária-kultusz.....	15
<i>rők</i> 3, 49—52, 486; — <i>Leány-</i>		Mária-legenda	13
<i>örző</i>	48		

	Lap		Lap
<i>Mária szeplőtelen szüz</i>	271	Pap János 216; — <i>A piaristák</i>	
Máté Károly.....	341	<i>Szegeden</i>	218
Matthisson, <i>Lied aus der Ferne</i>	338	Pap Károly.....	153
<i>Mátyás emlékdal</i>	289	Pauler Ákos.....	118
Mednyánszky Alajos...114, 116,	231	Pauersbach.....	142
Meliusz Juhász Péter.....	461	Pálffy Albert.....	483
<i>Mennyei korona</i>	199	Pálóczi Horváth Á., <i>Ötödfélszáz</i>	
Metternich.....	425, 426, 432	<i>ének</i>	105
Meumann.....	119	Pánczél Pál.....	391
Meyerbeer.....	143	Pápai Pál.....	150
Mészöly Gedeon.....	152	Pápay Sámuel.....	260
Mihály deák.....	150	Pázmány Péter.....	127
Mikszáth Kálmán.....	477	Pécsey Domokos.....	218
<i>Miracles de Nostre Dame</i>	138	Peer-k. 27, 43, 46—47, 147—149,	
Mitrovics Gyula.....	117, 119	157, 161, 168—170, 175—176,	271
Molnár Borbála.....	116	<i>Példák könyve</i>	163
Molnár Ferenc.....	478	Perényi József.....	218
<i>Mondolat</i>	385—6	Péterfy Jenő.....	119, 484
Mondseei tizparancsolat-törredék	28	Pethe Ferenc.....	388
Montesquieu 341, 342, 344; —		Petőfi Sándor 118, 124 201, 230,	
<i>Esprit des Lois</i>	95—98	232, 233, 339, 460, 478, 485—6;	
Mócs Szaniszló.....	336	— <i>Élet, halál</i> 207; — <i>Horto-</i>	
Müller, Maler... 139, 140, 143, 144		<i>bágyi kocsmárosné</i> 207; —	
Müncheni-k. 16, 18, 20, 23, 24,	150—153	<i>Más (szöveg)</i> 207; — <i>Ősz</i>	
Müncheni törredék.....	27	<i>elején</i> 460; — <i>Szerelem és bor</i>	
		207; — <i>Színészdal</i> 207; —	
		<i>Zsuzsikához</i>	207
Nádasi János 1, 15; — <i>Annus</i>		Petrarca.....	122
<i>coelestis</i>	1	Petz Gedeon.....	363
Nádor-k.....	175, 177, 272	Pintér Jenő.....	147
Nagy Ignác, <i>Tisztújítás</i>	486	Piry-hártya.....	26—27
Nagy Károly.....	11	Poitou.....	120
Naubert, Christian Benedikte... 245		Pozsonyi k.....	149—150
Négyesy László 31, 32, 165,		Prémontrei naptár.....	16, 19 25
169—171, 346,	458	Prohászka Ottokár... 234, 236, 477	
<i>Néhai való jó Mátyás király</i> ..	161	Prónai Antal.....	216, 218
Németh Károly.....	216	Protestáns kódexek.....	153
Németi György.....	150	Prudentius.....	104—105
Nemzeti könyvtár.....	482	<i>Psalterium</i>	146
Nestroy.....	142	Puffendorf.....	98, 341—342
Nibelung-monda.....	139	Pulszky Ágost.....	453
Nisard.....	144		
Notker.....	172—174, 177	Racine	324
Nyelvemléktár.....	26, 27	Rác Lajos 237, 341, 342, 363,	
Nyugat (folyóirat).....	476	364, 475	
		Ráday Gedeon.....	461, 465
<i>Octavianus császár</i>	11	Radnay Rezső.....	118
Offenbach Genovéva-operettje..	5	Raimund.....	142
<i>Oh uram Krisztusnak szent lelke</i>	168	Rájnisi József.....	283
<i>Ó kegyes Szűz Mária</i> 168, 283, 294		Rákosi Jenő 125, 301, 405, 418, 419	
Olah Gábor.....	235	Raupach, Ernst.....	139, 140
<i>Ó-magyar Mária siralom</i> ..177, 285		Rebellis-ének (szöveg)....	470—472
<i>Ó méltóságos kereszt</i>	273	<i>Regula iuris</i>	43, 288, 290
Ossian-törredékek.....	474	Reizner János.....	216, 218
<i>Ó szent lélek</i>	273	Révai József.....	217, 262
Orszy Lőrinc.....	467, 469	Ribíé, César.....	141
<i>Ördög Róbert</i>	139	Riedl Frigyes 124, 234; — <i>Arany</i>	
		<i>János</i>	230

	Lap		Lap
Robille	145	Szalai László.....	126
Rousseau 144, 341—344, 363—		Szalai Sándor.....	370
364, 366, 367; — <i>Contrat so-</i>		Szalkai Magyar Balázs....	151, 474
<i>cial</i> 97—98, 342, 344; — <i>Con-</i>		Szalkay Antal, <i>Aeneis</i>	214
<i>fessions</i>	363	Szász Károly 118, 422, 438, 472;	
Rómer Flóris.....	27	— <i>Iduna stérverse</i>	472
Sági István.....	147, 154	Széchenyi Ferenc gróf.....	214
Sajnovics János	260	Széchenyi István gróf 123, 433,	
Sardou 239; — <i>Ganaches</i>	238	477, 484	
Sárosy Gyula	201, 205	Szécsi Mária.....	1
Schedius Lajos	117	Széll Ilona	57
Schelling.....	123	Szemere Miklós 267; — <i>Barát-</i>	
Schikaneder	142	<i>ságos ajánlat</i>	205
Schiller.... 139, 320, 336, 339, 411		Szemere Pál 258, 262, 338—341,	
Schlegel.....	231—232	482; — <i>Dalverseny</i> 482; —	
Schmalz, Georg.....	142	<i>Házi boldogság</i> 340; — <i>Jele-</i>	
Schmid, Christoph.... 6, 135—137		<i>nések</i> 262; — <i>Tandithyramb</i>	
Schödölné.....	485—486	339, 482	
Scholz, Bernhard	143	<i>Szent Bernát himnusa</i> ... 287, 292	
Schöner Ferenc.....	122	<i>Szent Bernát imádsága</i>	41
Schubert.....	143	Szent Bernát, <i>Rythmica oratio</i> ... 285	
Schumann.... 139, 143		<i>Szent ének, ki dicséri Szűz</i>	
Schwab, Gustaw.....	132	<i>Máriát</i>	162, 164
Schwind, Moritz	139	Szent Erzsébet.....	12
Scott, Sir Walter.....	122	Szent Genováva	14
Scribe 238; — <i>Grand' mère</i>		Szentgyörgyi József	385
238—239		<i>Szent István-ének</i>	177
Sedulius 276; — <i>A solis ortus</i>		Szentjóni Sándor.....	42
<i>cardine</i>	274	Szentjóni Szabó László	338
Shakespeare 230, 231, 320, 341,		Szentkirályi István	470
366, 405, 411, 485; — <i>Ham-</i>		<i>Szent László himnusa</i> 160, 177	
<i>let</i>	231	Szent Norbert	25
Sik Sándor	234—236	Szentpétery Zsigmond	486
Simon József Sándor.....	119	Szerdahelyi György	117
Simrock	132, 144	Szigeti József	207
Sipos József 258, 384—388, 390		Szigetvári Iván	116, 118—119
—391, 394—396; — <i>Ó és Új</i>		Szigligeti Ede 125, 200—201; —	
<i>Magyar</i>	264, 269, 359, 385	<i>A rab</i> 206; — <i>Egy szekrény</i>	
Solymosy Sándor	119	<i>rejtelve</i> 206; — <i>Két pisztoly</i>	
Somogyi Béla.....	48—49, 51	208; — <i>Szökött katona</i> 208; —	
Somogyi Gedeon.....	385	<i>Zsidó</i>	208
Soproni virágének.....	156, 158	Szilády Áron 30, 32—33, 37, 165,	
Spencer.....	125	168, 177, 273, 274, 473	
Spengler.....	461	Szilágyi István.....	232
<i>Stabat mater dolorosa</i>	174	Szinnyei Ferenc 430—481; —	
Steinbrück	139	<i>Arany János</i>	230
Storm, Theodor, <i>Pole Poppen-</i>		Szinnyei József, <i>Magyar írók</i> .. 114	
<i>späler</i>	142	Szmollény Nándor	216
Suetonius	317	Szontagh Gusztáv	48, 482—484
<i>Supra agnő</i>	170, 283	Sztárai Mihály.....	292
Sylvester János	262, 272	Szuper Károly	486
<i>Szabács viadala</i> .. 170, 283, 286 292		<i>Szűz Mária ez világon</i>	169
Szabatkay Mihály.....	45	Szvorényi József 346, 338, 339,	
Szabó Dezső.....	477—479	421, 458	
Szabó Károly.....	127	Tacitus	325
Szaitz Leó, <i>Igaz magyar</i>	366	Taine	125, 430
Szalmáry György.....	127	Takáts Sándor, <i>Benyák Bernát</i> 218	

	Lap		Lap
Taxonyi János.....	487	Velikei Gergely.....	149—151
Táncz Menyhért.....	333, 337	Venantius Fortunatus	46, 276; —
Teleki Ferenc gróf.....	114	<i>O gloriosa domina</i>	274; —
Teleki József gróf 106—107, 363,		<i>Vexilla regis prodeunt</i>	274
366, 487; — <i>Atya-fiúi barát-</i>		Vergilius.....	459
<i>ságunk oszlopa</i> 107; — <i>Hála-</i>		Versegly Ferenc.....	202, 262
<i>adó öröm</i>	107	<i>Verses csúzó</i>	42
Teleki-k.....	271	Vértesy Jenő.....	467
Temesvári Pelbárt.....	487	Vészi László.....	370
Tesseni Vencel, <i>Szép Magelona</i>	127	Veszprémy Dezső.....	126
Thaisz András.....	392	Világiak imádságos könyvei...	147
Thaly Kálmán 124, 126—127,		Világiak kódexei.....	146
438; — <i>Vitézi énekek</i>	466	Világi kódexmásolók.....	149
Thewrewk-k.....	41, 157	Virág Benedek <i>Egy ledőlt diófá-</i>	
Thienemann Tivadar.....	127—128	<i>hoz</i> 269, 459; — <i>Egy hajóhoz</i>	
Thuróczi.....	58	460; — <i>Emlékeztető Delinger</i>	
Tieck, Ludwig 136, 139, 140,		<i>Jánosnak</i> 460; — <i>Idősb báró</i>	
143, 320		<i>Ráday Gedeon úrnak</i>	460
Timár Kálmán.....	273	Vischer.....	118
Tinódi.....	353	Voinovich Géza 230, 441, 442;	
<i>Tűk szokásnak tanúságából</i>	274	— <i>Idősb gróf Teleki László</i>	
Toldy Ferenc 29, 33, 48, 49, 272,		<i>irodalmi munkássága</i>	230
346, 482, 483		Volf György.....	148
Toldi-monda.....	233	Voltaire.....	343, 366, 367
Tompa Mihály 124, 201, 346,		Vörösmarty Mihály 119, 123, 482;	
355—357, 458, 461; — beszédei		— <i>Czilley és Hunyadiak</i> 57—	
355; — egyházi beszédei 355;		59, 61—62; — <i>Gondolatok a</i>	
— <i>Kandalló dal</i> 203; — <i>Két</i>		<i>könyvtárban</i> 61; — <i>Hunyady</i>	
<i>menyasszony</i> (szöveg) 201—		<i>László</i> 57—64; (szöveg) 64—	
203; — <i>Népregék és népmon-</i>		88, 179—198; — <i>Hymnus</i> 482;	
<i>dák</i> 203; — <i>Márta könnye</i>		— <i>Szózat</i> 428 461; — <i>Vén</i>	
203; — <i>Terepélyes nagy fa</i>		<i>cigány</i>	63
460; — <i>Vallomás</i>	203		
Trencsény Károly.....	215	Wagenseil, Christian Jakob	340, 341
Tudományos Gyűjtemény 359,		Wagner Richard.....	143
390, 392—393		Wajdits József.....	3
		Waldapfel József 16. 152, 458—461	
Ujfalvy, <i>Halott temetésekorra való</i>		Weichard, Marianna, <i>Der gereiste</i>	
<i>énekek</i>	105	<i>Bräutigam</i>	55, 56
		Weisbach, Werner.....	365
Vahot Imre.....	57, 61	Weissbrodt.....	144
Vajai László.....	214	Werfer Károly.....	136
Vajthó László.....	364	Werner Gyula élete 420—440;	
Valér Pál.....	370	regényei 422—440; — <i>Anteusz</i>	
Vandza Mihály.....	262	(dráma) 422; — <i>Rab Simon</i>	422
Vargha Damján.....	26, 146, 477	Wesselényi Ferenc.....	1
Varjas János, <i>Eheu viduata ma-</i>		Winkler János.....	106
<i>rito</i>	105	Winkler-k.....	41, 44, 164
Vas Gereben.....	125, 483		
Váczy János.....	114, 341, 342	Zilahy Kiss Béla.....	326
Vályi András.....	466	Zlinszky Aladár.....	346—347
Várad Antal.....	125	Zrínyi Miklós.....	459, 465
Vásárheli Ar drás 158, 159, 284;		Zrínyi-sor.....	46—47
— <i>Angyaloknak nagyságos</i>		Zsombori József 265—269, 358;	
<i>asszonya</i> 157, 158, 160, 473—74		— <i>Egy-két észrevétel a ma-</i>	
Vázsonyi Sándor.....	370	<i>gyar nyelv mostani állapotáról</i>	264

GENOVEVA.

(Első közlemény.)

«Unter allen den verschiedenen Büchern dieser Gattung (den Volksbüchern) ist die Genovefa durchaus das geschlossenste, und am meisten ausgerundete, und in seiner anspruchslosen Natürlichkeit unübertrefflich ausgeführt; im Ganzen in einem rührend unschuldigen Tone gehalten, kindlich, ungeschmückt, und in sich selbst beschattet und erdunkelnd im heiligen Gefühle.» (J. Görres: Die teutschen Volksbücher. Heidelberg 1807. 246 l.)

1. Genovéva a magyar irodalomban.

A nagyszombati születésű Nádasi János jezsuita, aki élete végső szakában III. Ferdinánd özvegyének gyóntatója volt¹, 1648-ban Bécsben Wesselényi Ferencnek és Szécsi Máriának ajánlott s a XVIII. század közepéig számos kiadásban újra lenyomtatott *Annus coelestis* című munkájában² olvassuk először magyar kéztől lejegyezve a Genovéva-legenda halvány körvonalait. Ennek kiemelésére az készlet, mert ebben az időben a később rendkívüli arányokban elnépszerűsödött történet ismerete az európai köztudatban is még egészen szűk körre szorítkozott. Április 2-ikához, mely a latin legenda szerint Genovéva halála napja, mindössze e három soros reflexiót fűzi: «s. Genovefa, quae apud maritum Comitem falso accusata; & deserta, Mariam cum invocares, dicentem audisti: Ego te non deseram.»³ Máriának e szavaiból azt lehet következtetni, hogy a magyar jezsuita a legendát vagy Marquard Freher *Origines Palatinae* (1612), vagy Matthäus Rader *Bavaria Sancta* (1624. II.) című munkájában olvasta. A következő magyar adat két jezsuita iskoladráma előadásáról ad számot: az egyiket *Genoveva* címen

¹ Életrajzát (1614–1679) és Backer-Sommervogel után 67 sz. a. felsorolt munkáinak jegyzékét l. Szinnyei: *MI. IX.* 500–507 h.

² *Annus Coelestis Jesu Regis, et Mariae Reginae Sanctorum omnium.* Viennae 1648. További kiadásait felsorolja Szinnyei i. m.

³ Idézve az 1687-iki kölni kiadás I. 232. lapjáról.

a budai akadémián játszották el 1756-ban, a másikat pedig, amely *Genoveva a Sigefrido in venatione reperta* címmel maradt ránk, az eperjesi gimnáziumban 1767-ben.¹ A német Bruno Golz egy terjedelmes könyvben gyűjtötte össze a világirodalom széles területéről *Genovéva* drámai feldolgozásaira vonatkozó bőséges adatokat,² amelyek arról győznek meg, hogy a jezsuiták, különösen a XVII-ik és a XVIII-ik század fordulóján, a színpadon is lendületes propagandát fejtettek ki e szép és épületes legenda megkedveltetése érdekében. Bizonyára a külföldi iskolák színpadjain már kipróbált jezsuita szövegkönyvek jutottak el hozzánk Budára és Eperjesre, s ha ez így van, akkor a magyar szellem történetében nem sok jelentőséget lehet tulajdonítani ezeknek az adatoknak. De meg kell azt gondolni, hogy egyrészt a kis színészcsapat és a közönség magyar környezetből telt ki, másrészt azt, hogy nem véletlenül és esetlegesen vetődik fel ebben az időben Magyarországon a *Genovéva*-dráma, hanem Európa minden művelt országára kiterjedő nagy szellemi áramlat medrében sodródik hozzánk, a nyugati kultúra végső állomáshelyére, s tőlünk keletebbre még csak Oroszországban bukkan fel ugyanakkor, Nagy Péter cár idejében.³ A magyar szellemi élet környékén még egy *Genovéva*-adatot találunk ebben az évszázadban: Joseph Karl von Pauersbach Esterházy herceg bábszínháza részére egy német nyelvű *Genovéva*-darabot ír s annak utolsó részét Haydn 1777-ben megzenésíti. Mint alább kiderül, a tárgy elég jelentős ahhoz, hogy ezeket az apró nyomokat is észrevegyük.

Ilyen előzmények után találkozunk 1824-ben az első magyar nyelvű — ma már rendkívül megritkult — *Genovéva*-regénynyel, amely nyolcadrét alakú 164 lapon a kor izlése szerint a következő jellegzetes címmel látott napvilágot: *Genovéva. Hajdankori szép és érzékeny Történet, minden jó érzésű Emberek, különösen pedig Anyák és Gyermekek számára Iratott. Németből Magyarra fordította Jászai Láng Adám*. Kassán, 1824. Ns. Vajda Pál Könyváros kölcségével Nyomtatta Werfer Károly. — Nem merem azonban kétségbevonhatatlan bizonyossággal állítani, hogy előbb semmiesetre sem foroghatott közkézen *Genovéva* históriájának valamilyen magyar szövege, mert a népkönyvek területén nem szokatlan jelenség, hogy egy-egy kiadásuk nyomtalanul és felfüdhethetetlenül elkallódik. Minden-

¹ Kéziratuk a budapesti egyetemi könyvtárban. Dr. Fináczy Ernő: *Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez*. EPHK. XXIV. (1900) 458., 816 l.

² Bruno Golz: *Pfalzgräfin Genovefa in der deutschen Dichtung*. Leipzig 1897. L. ehhez Joh. Bolte kiegészítését: *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte*. N. F. XIII. (1899) 410—411 l.

³ Alexis Wesselofsky: *Deutsche Einflüsse auf das alte russische Theater von 1672—1756. Ein Beitrag zur Culturgeschichte*. Prag 1876. 53 l.

esetre legalább is a német népkönyv ismeretes lehetett, mert az 1819 szeptember 14-én színre került *Kérvők* kedvesen mulatságos és jóízű Margitja a szerelmes könyveket olvasó ifjúság romlottóságán megbotránkozva nem hiába kiált így föl: «Vegyetek tőlem példát, én becsülettel megöregedtem és a Genovéva históriáján kívül semmit sem olvastam» (I. felv. 7. jel.). Mai adataink birtokában azonban csak Láng Ádám fordítása óta kísérhető tovább a magyar *Genovéva* története. Ez a könyv meglehetősen kapós lehetett, mert később még ötször nyomtatták le: Budán 1853-ban és 1859-ben, Gyulán 1857-ben, Debreczen 1860-ban és Nagyváradon 1860 körül — közben az 50-es években egymást érték a pesti és budai magyar kiadó német nyelvű *Genovévái*. Látva azt, hogy e kiadások címlapjáról a fordító neve s a fordítás megnevezése törlődött, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *Genovéva* minálunk is idővel az irodalmi igények színvonala alá jutott, vagyis a népkönyvek sorába lépett. A hetvenes évektől kezdve aztán összevont tartalommal s egypár ívre szűkített terjedelemmel a ponyvára kerül, s hogy Bucsánszky Alajos, Rózsa K. és neje, Méhner Vilmos, Wajdits József s Bálint Lajos — e legismeretebb kiadói és terjesztői a népies irodalom néhány krajcáros füzetének — hány kiadást hoztak forgalomba belőle, az ma teljesen ellenőrizhetetlen és valószínűleg örökre kinyomozhatatlan marad. Mindenesetre rengeteg mennyiséget fogyaszthatott el belőle jó népünk, de semmiesetre sem fantáziájának és erkölcsi világának rovására. Köztük egy 1899-ből való kiadás, melynek a következő évekből még 6 lenyomatát számláltam össze, különösen azért érdekes, mert leleményes szerzője Siegfriedet, Golót s a többi szereplőt magyar nevekre keresztelte át. A kezemben járt legutolsó magyar kiadás 1912-ből való. Külön megemlítésre ez azért tarthat számot, mert Biró Albert nevű szerzője szociális tendenciát vitt bele: a halálra küldött Genovévát a sok méltatlanságot szenvedő jószívű szegény jobbágyokkal menteti meg.¹

¹ Láng Ádám id. munkáján kívül *Genovéva* következő kiadásait ismerem még: 1. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet, minden jobb érzésű embereknek, különösen pedig anyák és gyermekek számára.* Budán, Bagó Márton, 1853. 8-r. 124 l.; 2. *U. az és u. o.* 1859. 8-r. 144 l.; 3. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet, minden jobb érzésű embereknek, különösen pedig anyák és gyermekek számára.* Gyulán, Réthy Lipót, 1857. 8-r. 111 l.; 4. *Genovéva. Régi szép és érzékeny történet.* Debreczen, Telegdi K. Lajos, 1860. 8-r. 111 l.; 5. *Genovéva. Régi szép és érzékeny Történet. Minden szelidérzésű emberek' különösen pedig Anyák' és Gyermekek' számára.* Nagyváradon, é. és ny. n. (1860 körül); 6. *Genovéva élete. Gyönyörű szép és érzékeny történet. A jámbor anyák és gyermekek számára.* 7 szép képpel. Budapest, Bucsánszky Antal, 1875. 8-r. 60 l.; 7. *Genovéva szép és erényes grófné igen tanulságos története, vagy az ártatlanság diadala.* 12 képpel. Budapest, Méhner Vilmos, é. n. (Mulatató és hasznos olvasmányok a magyar nép

Mindez azonban még nem meríti ki Genovéva magyar népszerűségét. Mint külföldön, nálunk is eljutott a színpadra, bármennyire alkalmatlan volt is szembeszökő epikus jellegénél fogva drámai feldolgozásra és színpadon megindító lelki hatás felidézésére. Jósika Miklós emlékiratában olvasunk egy efféle utalást. Elbeszéli, hogy katona korában Bécsből jövet Nyitrán, ahol zászlóaljját kellett bevárnia, egy este színházba ment a «Szarvas» szállodába,¹ s ott egy vándorszínész csapat éppen *Genovévát* játszotta. A hősnőt egy más állapotban levő kised, köpcös úrhölgy alakította, Goló pedig két akkora szemöldököt ragasztott fel, mint két mókusfark. «Soha életemben nem nevettem annyit, mint e szomorú játékban — írja Jósika. — Le is pisszegtettek szépen, mert a hallgató-ág, különösen a könnybe-lábadt úrhölgyek igen komolyan vették a dolgot s állítólag — mit nem merek erősíteni, mivel nem láttam — Goló urat, mikor haza ment, jól elpáholták.»² Meglehetősen nehéz ellenőrizni Jósika értesítésének valóságát, mivel több mint negyven év távolságából tekint vissza katonaéletére, tény azonban, hogy drámairodalmunk történetének nincs tudomása arról, hogy a mult század második évtizedében *Genovéva* magyar színpadon már megjelent volna. A legkorábbi ismert adat szerint 1831 március 15-én adtak elő Debrecenben egy *Genovéva* című 5 felvonásos vitézi játékot, aztán 1841 július 24-én a kolozsvári nemzeti színházban játszottak egy ugyanilyen című darab t.³ E két véletlenül feljegyzett dátum bizonyára nem meríti ki Genovéva összes magyar előadásainak számát. Mivel tudomásunk szerint *Genovéva* történetét magyarul színre csak Láng Ádám János, az első magyar színész-generáció legtehetségesebb tagja, alkalmazta, mindkét alkalommal bizonyára az ő vitézi játékának előadásáról van szó. Ez sem nyomtatásban meg nem jelent, sem kéziratban fenn nem maradt. Így, természetesen ma már meg nem állapítható, hogy a Láng Ádám neve alatt szereplő egyetlen magyar *Genovéva*-dráma a maga fordította népkönyv saját színre alkalmazása volt-e, vagy pedig az akkor

számára, 44. sz.); 8. *Genovéva. Történeti beszély a régi korból Városov Mihálytól.* Nagykanizsa é. n. (Wajdits József Népies Füzetek, 3. sz.); 9. *Genovéva története, vagy Isten megóvja azokat, kik benne bíznak. Tanulmányos elbeszélés újaknak és öregeknek. Irta Balázs Péter.* Bálint Lajos kiadása. Budapest é. n. (1899-től még 6 kiadás); 10. *Genovéva megható története, vagy az ártatlanság diadala az ördögi gonoszságon.* Kiadja Biró Albert Budapest, VII. Klauzál-utca 35. szám. Nyom. Gelléri és Székely Budapest (1906). 8-r. 32 l.; 11. *U. az.* Budapest é. n. (1912). Magyar Mesék és Ifjusági Olvasmányok Könyvtára, 7. sz.

¹ 1813 március hava. L. Dézsi Lajos: *Báro Jósika Miklós.* Budapest 1916. 69 l.

² *Emlékirat.* Pest 1865. II. 85 l.

³ Szinyeyi: *MI. VII. 709. h.* Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár 1897. 512 l.

már fölös számmal található valamelyik német Genovéva-dráma átültetése. A gyanu mindenesetre az utóbbira esik, mert a hiányos magyar műsor gyors pótlására ez a módszer volt leginkább alkalmas. Később még egy ízben találkozunk magyar színház műsorán *Genovévával*. 1864 május 14-én Latabár Endre Pozsonyba rándult aradi szintársulata adja elő Offenbach két felvonásos Genovéva-operettjét, amely azért is nevezetes, mert vele vonult be Pozsonyba az operett addig ismeretlen műfaja¹.

Genovéva tehát, amely mögött egy minden európai irodalmat keresztül-kasul járt több évszázados tisztes múlt áll, minálunk is viruló életet élt, sőt rá tudunk mutatni arra — s ez a legérdekesebb mozzanata *Genovévánk* magyar népszerűségének — hogy kétségtelenül felismerhető nyomot is hagyott irodalmunk egyik jeles alkotásában.² Ez a mű a *Toldi szerelme*, amelynek VI-ik énekébe (78—94 vssz.) Arany János tudvalevőleg művésziiesen illesztette be az Ilosvaitól kölesönzött sirablás jelenetét. Ilosvainál egy lakatos szerepel ebben a ténykedésben, Aranynál pedig ketten vannak, s e «két gyalázatosnak neve *Hincz* és *Kuncz*» (78. vsz.). Mikor ézek Piroska sírját kirabolják s elkövetett tettüket esküvel Toldira fogják, hirtelen tovább állanak s csatlakoznak egy Rómába zarándokoló búcsújáró csapathoz. E zarándokok közt van Anikó és Bence is, kik nem messze Velencétől egy ligetes rónán megpihennek. Bence egy bokor mögül észreveszi, hogy «két potom emberke zarándok ruhában» nagy vitában van. Osztozkodnak, majd verekednek valami elrablott kincsen. Bence rögtön ráismer bennük a sirrabló lakatosokra, lefüleli, megkötözi s a velencei dogehez viszi őket, aki kedveskedésből elküldi Lajos királyhoz, az aztán ösztörüre vonatja a gyalázatosakat. Nevük mindjárt eszünkbe juttatja, hogy a Golótól felbérelt s még aljasabb szerepet vivő két gyilkos Láng Ádám magyar *Genovéva*-játékában is szintén a majdnem teljesen hasonló hangzású *Heinz* és *Kuntz* névre hallgat. Ezek vállalkoznak az ártatlan Genovéva elpusztítására. Kihurcolják a közeli erdőbe, de utolsó pillanatban felébred emberségük, futni engedik a meggyanúsításon is felülálló jámbor asszonyt, maguk pedig Goló bosszúja elől a szentföldre zarándokolnak. Mikor aztán Genovévát Siegfried az erdőben megtalálja és hazahozza, az eléje siető nép között feltűnik két zarándok is, akik Genovéva lábához borulnak és bocsánatáért esedeznek. Kiderül, hogy e két zarándok Heinz és Kuntz — bennük Genovéva felbérelt gyilkosaira

¹ *Genovéva*. Operett 2 felv. Irla : Jaime és Trefen ; zenéjét Offenbach. Fordította Latabár Endre. — Benyovszky Károly: *A pozsonyi magyar színház története 1867-ig*. Bratislava—Pozsony 1928. 228., 248 l.

² György Lajos: *Toldi Szerelmének forrásaihoz*. EPHK. 1911. 782 l.

ismer. Őket Siegfried nem vonatja ösztörüre, hiszen ezt nem is érdemlik meg, sőt megbocsát nekik és gazdagon megajándékozta őket.

Vajon van-e köze *Genovéva* e jelenetének a *Toldi szerelme* fenti epizódjához, s vajon Arany János, aki annyira kedvelte az «ócska poémákat», valóban ismerte-e a magyar népkönyvet? Egészen valószínűtlennek látszik előttem az a feltevés, hogy költőnk a sirrabló lakatosok nevét közvetlenül Kleist *Michael Kolhaas*ából vette.¹ Talán nem is olvasta a német elbeszélést, de az egészen bizonyos, hogy a népkönyvek iránti nagy szeretete és vonzódása elől *Genovéva* históriája, amelyet még gyermekkorában forgathatott, aligha siklott ki. A költői folyamat körülbelül az lehetett, hogy amikor lakatosainak nevet keresett, eszébe ötlött régi olvasmányaiból ez az összecsengő két név, ami aztán a *Genovéva*-legenda egyéb vonásait is magával rántotta. Még közelebb visz e valószínűséghez annak figyelembevétel, hogy a gyilkosságra vállalkozó két elvetemült ember *Genovéva* nem mindenik változatában viseli a Heinz és Kuntz nevet, csak épen abban a típusban, amelyiket Láng Ádám fordított magyarra. A német mondavilág ehagyományos neveit ugyanis Schmid Kristóf ruházta Goló bosszújának dicstelen szerepvivőire, s Láng Ádám épen — mint alább erre majd rámutatunk — a Schmid-féle szerkezetet hozta hozzánk és tette otthonossá nálunk. Aztán meg kell figyelni, hogy a fenti két jelenetben a zárandoklás motívuma is szorosan egybefügg ezekkel a jellegzetes nevekkal, ami még valószínűbbé teszi, hogy Arany János Hincz és Kuncz nevét valóban *Genovéva* közvetlen magyar kiadásából vette, sőt egész szerepkörük kidolgozásában is a népkönyv fenti epizódja lebegett szeme előtt.

E nagyon érdekesen beszélő adatok — amelyeknek számát bizonyára még szaporítani lehet, hiszen az «ártatlan *Genovéva*» és az «álnok lelkű Goló» valósággal szólással vált köznyelvünkben — a magyar szellemtörténet azon fejezetébe tartoznak, amely számot ad a magyarság nagy fogékonyságáról a nyugati eszmeáramlatok iránt, s bizonyosságot tesz a nagy nemzetközi mesemotívumokkal fentartott szellemi kapcsolatainak élénkségéről. *Genovéva* egyike a legismertebb s a legnagyobb utat megtett vándortárgyaknak, mely a mi magyar környezetünkben megértő s dédelgető otthonos szeretetre lelt. Élete magyar mozzanatainak fenti elsorolása csak távolról sejteti, de valójában kellőképpen érzékeltetni nem tudja, hogy valaha nálunk is mit jelentett a brabanti herceg vallásos lelkületű és nemeszívű leányának, Siegfried gróf feleségének, megindító története. Csak az irodalomtörténet a megmondhatója, hogy ez a

¹ Dobóczy Pál: *Toldi Szerelmének forrásaihoz*. Erd. Múzeum 1911. 306 l.

rég elfeledt s divatból kiment könyv egykor mennyi könnynek és meghatottságnak volt a tanuja. Mily meleg részvétellel kísérték még nagyszüleink Siegfried grófot a harcterre s mennyi szorongással aggodalmaskodtak, hogy ezalatt ármányos és ravaszlelkű udvarnagya, Goló, mint fonja szerelmi hálóját a feleségek mintaképének megejtésére. Öröm volt hallani, mikor ez felháborodva utasítja vissza a tolakodó szerelmét, de megrendítő látni, hogy a megátalkodott gonoszság a házasságtörés vádjával mint teszi tönkre az ártatlan asszonyt hazatérő férje előtt, aki pillanatnyi felháborodásában halálra ítéli a szeplőtelen tisztaságot. Megható az a jelenet, mikor a kivégzéssel megbízott szolgák megszánják Genovévát s titkon futni engedik. Ki ne emlékezne Genovéva erdei barlangjára és a jámbor szarvastehénre, amely évek hosszú során át melegíti és táplálja a szerencsétlen kis gyermeket? S hát arra a megnyugvásra, amit éreztünk a gonosz udvarnagy bűnhődésén s az erkölcsi egyensúly teljes elrendeződésén?

Ha olvasmányaink közt visszafelé keresgélünk, mi is valahol, gyermekkorunk emlékei közt legalább, megtaláljuk az öregbetűs *Genovévát* olvashatatlaná kopott lapjaival és elrongyolódott címlapjával, amelyet oly megindító volt nézni, amint a szegény mezítelen grófné csak hosszú hajával takarhatja be magát, s a kis Fájdalomfit a könyörületes szarvastehén táplálja. Falusi parasztházaink mestergerendáin ma sem ritkák a magyar nyelvű *Genovéva* kibetűzhetlenné használt példányai. Bizonyos, hogy ez a keresetlenül naiv olvasmány minálunk is feledhetetlen benyomásokat keltett s csakúgy megmozgatta az olvasók, a százezrek érzelmi világát, mint vándorútja más európai állomásain. Németországon és Franciaországon kívül Németalföldre és Európa többi országaiba is megtalálta útját, s nyomait látjuk Spanyolországban és Itáliában épúgy, mint a skandináv és a szláv népeknél. E híres könyv több mint száz esztendő múltja s nagy olvasottsága a magyar szellemtörténetben nemcsak feljogosít, de meg is kívánja, hogy eredetig lehatoljunk s különféle vonatkozásait felfedjük.

2. A Genovéva-legenda eredete.

Ha a Genovéva-monda szövevényes útvesszőjében el akarunk igazodni s eredetét legalább is derengő fényben szeretnők meglátni, semmiesetre sem szabad a sok átdolgozáson keresztül esett, számos önkényes hozzáadással és kiegészítéssel módosult modern szövegekből kiindulnunk, hanem vissza kell térnünk a legendának a laachi kolostorban fogalmazott XV. századbéli egyszerű és igénytelen formájához, amely egy-két részletében még

szembetűnően mutatja eredete kétségtelennek látszó nyomait.¹ Akik a Genovéva-kódexekkel behatóbban foglalkoztak, megállapították, hogy az összes ránk maradt s megbízhatóság szempontjából három csoportba osztható kéziratok csupán másolatok, s valamennyien egy olyan archetypuson nyugszanak, mely a XIV. század vége és a XV. század közepe között keletkezett. Köztük legjobb a Johannes Andernach bencés szerzetes 1500-ban készített másolata,² melynek felirata: *Legenda qualiter capella in Frauwenkyrg est constructa miraculose...* világosan utal arra, hogy ez a legenda a Miasszonyunkról nevezett maiföldi kápolna csodálatos eredetét szándékszik megvilágítani. Tehát egy legendás nimbuszal övezett kegyeletes szent hely keletkezését és alapítását magyarázó történetet kell benne sejtenünk, amelyhez hasonló nem egy fűződik a Rajna vallásos vidékének Szűz Mária tiszteletét őrző templomaihoz.³ Apróbb részleteiből még szembetűnőbben kiviláglik, hogy egy rajnai helyi mondával van itt dolgunk, idők folyamán egy nemzetközi jelentősé-

¹ A legenda eredetére vonatkozó irodalom: Heinrich Sauerborn: *Geschichte der Pfalzgräfin Genovefa und der Kapelle Frauenkirchen. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Bisthums Trier.* Nach Urkunden bearbeitet u. hrsg. Regensburg 1856; Julius Zacher: *Die Historie von der Pfalzgräfin Genovefa.* Ein Beitrag zur deutschen Literaturgeschichte u. Mythologie. Königsberg 1860; Franz Görres: *Kritische Erörterungen über die Entstehungsgeschichte der Genovefa-Sage.* Monatschrift für rheinisch-westfälische Geschichtsforschung u. Alterthumskunde. II (1876). 531—582 l.; Bernhard Seuffert: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa.* Habilitationsschrift. Würzburg 1877; Fr. Görres: *Anzeige der Seuffert'schen Genovefa.* Monatschrift etc. IV. (1878) 160—170 l.; Fr. Görres: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa.* Neue sagengeschichtliche Studien. Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst. VI (1887). 218—230 l.; John Meier: *Zur Entstehungsgeschichte der Genovefa-Legende.* Vierteljahrsschrift für Litteraturgeschichte. III. (1890) 363—365 l.; Dr. Felix Brüll: *Die Maifelder Genovefa.* Jahresbericht des Progymn. zu Andernach für das Schuljahr 1896/97. Nr. 439. 3—17 l. (L. ehhez Bonner Jahrbücher H. 101. 165 l.); Const. Koenen: *Anzeige der Brüll'schen Studie über den Ursprung der Genovefa-Legende.* Rheinische Geschichtsblätter. Bonn 1897. III. 188—191 l.; Dr. Felix Brüll: *Die Legende von der Pfalzgräfin Genovefa nach dem noch ungedruckten, bisher verschollenen Texte des Johannes Seinius.* Gymnasium zu Prüm. Progr. Nr. 487. Jahresbericht für 1898/99. 3—21 l.; Fr. Görres: *Neue Forschungen zur Genovefa-Sage.* Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte des Rheinlandes. Annalen des Hist. Vereins für den Niederrhein. H. 66. Köln 1898. 1—39 l.; A. Habeldel: *Fränkische Studien. Kleine Beiträge zur Geschichte u. Sage d. deutschen Altertums.* Berlin 1915; Dr. G. Kantenich: *Die Genovefalegende, ihre Entstehung u. ihr ältester datierter Text.* Mit einer Abbildung der Frauenkirche von Domenico Quaglio (1821) u. ei. em Facsimile des Textes. Trier s. a. (1925).

² Kiadta először Marquard Freher, *Origines Palatinae.* Heidelberg 1612. App. part. II. 18 kkl. Újabb kiadását l. Sauerborn i. m. 54 k. l. Kritikai kiadása Brüllnél olvasható, i. m. Prüm 1899. A legrégebb évszamos kézirat 1472-ből az andernachi származású Matthias Emyich teológiai tanáré. Ezt kiadta G. Kantenich i. m. 26—52 l.

³ *Mittelrheinisches Urkundenbuch* III. 37 l.

güvé tárgult legendával, amelynek középpontjában Mayen vidékének jelenleg a thüri plébániához tartozó világhírűvé dicsőült kedves Mária-kápolnája áll. Ha tehát helyes kiindulópontot akarunk találni s nem szeretnénk eltévedni sem a mitikus sejtelmek útján, amely valaha annyira félrekanyarodott volt, hogy Siegfriedet Wuotannal, Genovévát pedig Frouw ával azonosította, sem pedig az ellenkező végletbe nem akarunk sodródni, mely a legenda szereplőit történeti személyeknek tekintette és szépen összeállított genealógiákkal igazolta a brabanti hercegnőről, hogy Martell Károly édes leánya volt — fel kell keresnünk Genovéva történetének romantikus színhelyét s kielemeznünk magából a legendából annak valószínű eredetét.

Utunk a Rajna mentének széles fennsíkjára vezet, Maifeld vidékére, mely Andernach mellett húzódik délnyugatra a laachi tóig s Mayen felé terjeszkedik tovább. Itt Ochtendung és Niedermending között, a laachi kolostortól másfél óra ($8\frac{1}{3}$ km.) távolságra fekszik a világ zajától szent magánosságba húzódva az ájtatos hívektől még ma is buzgón látogatott, a Szűz Anya tiszteletét messze földön hirdető Frauenkirche — vagy népiesen inkább Genovevakirche — nevezetű, egyszerű kis kápolna. Ez nem más, mint a *Genovéva* latin kézírataiban emlegetett s a legendában szerepet vívő «capella beatae Mariae virginis», mely valaha a legszebb és legjelentékenyebb temploma volt e vidéknek, középpontja Pellenz (Pallantia, a régi Pfalz) 14 községének. Eredetileg háromhajós román stíli építményének mellékhajói azonban a múlt században (1840) eltűntek, s már előbb, 1716-ban elpusztult a nyugati tornya. A középhajó késő román stíli boltozata is meglehetősen megrongálódott, csupán gótikus kórusa s egy szentségtartó figyelemreméltó maradványa őrzi egykori művészi pompáját. Evszázadokon át meglehetősen nyugodt életet élt ez a valaha jelentős templomból idők folyamán kápolnává kisebbedett Isten háza. A XVIII. század utolsó negyedéig, míg csak a felvilágosodás kora gátakat nem vetett, évenként 24 ízben is felkereste a környék lakosságának búcsújáró ájtatossága. Az 1804-iki francia betörés után magántulajdonba került s csak 1906 óta áll megint eredeti rendeltetésének szolgálatában. Ma ismét a Genovéva-kultuszt kitartó szeretettel ápoló Pellenz búcsújáró középpontja, melynek a legenda cicomázatlan egyszerűségéhez illő hangulata a monda eredetét a helyszínen vizsgáló kutatóra sem tévesztette el hatását.¹ Felszentelését nem egészen hiteles adatok a XII. századra helyezik, aminek a kápolna román stíli maradványai

¹ E helyen is háláskan kell megemlékeznem a kiváló műtörténész, dr. P. Adalbert Schippers laachi bencés páter személyes felvilágosításairól és előzékenységéről, amellyel a Frauenkirche közvetlen megismerését lehetővé tette.

tulajdonképpen nem is mondanának ellen. A műtörténet azonban a XIII. század második felénél nem tartja régiebbnek, bár maga a hely ősi eredetű, amint ezt az 1883. és 1914. évi ásatásoknál a templom alapzatából felszínre került római maradványok kiderítették.¹ Oklevélszerű első hiteles említése csak 1279-ből és 1319-ből való. Mindkét esetben történeti fontosságú szerződések kötöttek benne, amiből akkori jelentőségének elismerésére lehet következtetni. Legnevezetesebb azonban az Avignonban 1325-ben a 12 püspöktől aláírt és a következő évben Balduin kölni érsektől megerősített búcsúengedélyezési irat, amely április 2-ára, tehát Genovéva halála napjára, van kiállítva, a nélkül azonban, hogy a legcsekélyebb célzás is utalna ennek az adatnak a legendával való összefüggésére. Egyetlen vonatkozás a templom főoltarán látható relief, amely inkább terjedelmesen, mint izlésesen a Siegfried-féle vadászjelenetet ábrázolja. Ez azonban a barok-korszak művészi értékre különösebb igényt nem tartó alkotása (1664). A legenda eredetére semmi jelentősége nincs ennek az emlékeknek, sem pedig a templom déli oldalán látható homokkő sírlapnak, amely XIV. századbeli ruházatban egy lovagot és egy hölgyet ábrázol. Azt a népi tradíciót, hogy ez Siegfried és Genovéva sírja, a *Historia domus* semmiféle írásbeli feljegyzése nem támogatja. A kápolnának tehát a története s a jelenlegi állapota semmivel sem árulja el, hogy a köréje fonódó Genovéva-kultuszt saját magából fejlesztette volna ki. A beható vizsgálatok így arra az eredményre vezettek, hogy az időpont, amelybe az elbeszélt történet esik, épúgy legendai jellegű, mint a két főszemély, a «nobilissimus palatinus nomine Syfridus» és felesége, «de stirpe regia filia ducis Brabantiae nomine Genovefa». Ennélfogva a legenda színhelyének tartott Frauenkirche csak megerősíti annak a kiindulópontnak helyességét, hogy a Genovéváról elbeszélt esemény csupán utólagosan lokalizálódott ehhez a kegyeletes helyhez.

Így, mivel a monda mitikus eredete kétségesnek s történeti alapja felfedhetetlennek bizonyult, a tárgy eredetének kutatói között az az egybehangzó vélemény alakult ki, hogy Genovéva története tudatosan írt s tendenciózusan szerkesztett legenda, melynek szerzőjét minden valószínűség szerint a laachi bencés-kolostor szerzetesei között kell keresnünk. Nekik állott érdekükben a közelükben levő s a trieri érsektől rájuk ruházott Frauenkirche hírnevét emelni, mert annak csodálatos jelentősége órájuk szállt vissza². A legrégebb kéziratok bölcsője

¹ Renard, *Berichte der Provinzialkommission für Denkmalpflege in der Rheinprovinz*. XIX (1914). Düsseldorf 1915. 49 l.

² J. Wegeler, *Das Kloster Laach. Geschichte u. Urkundenbuch*. Bonn 1854; P. Lehfeldt, *Bau- u. Kunstdenkmäler des Rgbz. Coblenz*. Düsseldorf 1886; Dr. Adalbert Schippers, *Das Laacher Münster*. Köln 1927. — A siremlék rajzát s a Frauenkirche különböző korú képmásait l. Sauerborn i. m. Taf. I—IV.

is ez a kolostor, s így majdnem kétségtelennek látszik az a feltevés, hogy valamelyik laachi szerzetes találta ki és írta meg Genovéva történetét a helyszíni adatok rendkívüli ügyes felhasználásával s azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy a művészi pompájú és romantikus fekvésű kápolnát a Rajna-vidék jámbor lakosságának vallásos öntudatában legendás varázssal vegye körül. Hogy milyen ügyesen járt el az ismeretlen kompiátor, azt a legenda szilárdan összeforrt anyagának kielemezhető mozzanatai igazolják. Úgy látszik, hogy az első motívumot a kolostor egyik urának, II. vagy Szigorú Lajos pfalzi örgrófnak nagy feltűnést keltő esete adhatta. Hiteles egykorú okmányok beszélnek el a következő eseményt. 1256-ban Lajos örgróf hadba vonult. Távolléte alatt a szóbeszéd feleségének, Brabanti Máriának, hűségét és becsületét rágó híreket indított útnak, s az természetesen a gróf fülébe is eljutott. Rögtön hazasiet tehát Donauwörthbe s minden vizsgálat nélkül megfojtja feleségét. A szerencsétlen asszony ártatlansága aztán kiderül, s a férjet felébredt bűnbánata a fürstenfeldi kolostor alapítására készíti. Bizonyos, hogy ez az eset nagy port vert föl s híre a laachi kolostor nyugalma is megzavarta. Csupán a valószínűséghez egészen közel álló, azonban semmi adattal nem támogatható feltevés, hogy talán épen ez az eset ébresztette fel a szerzetes-íróban később megvalósult tervének első gondolatát, mely lassanként Genovéva történetében forrott ki. Annak bizonyossága elől azonban nem zárkozzhatunk el, hogy ismerte, sőt fel is használta az ártatlanul meggyanusított, azonban végül is napfényre került ártatlanságában megdicsőült asszony mondakörét, amelynek tagjaiul rajta kívül különösen a *Griseldis*, *Hildegard*, *Crescentia*, *Hirlanda*, *Helena*, *Octavianus császár* stb. mondáit szokás emlegetni.¹ Különösen elevenen élhettek akkor még a köztudatban a Nagy Károly két feleségéről, Hildegárdról és Sibiláról, szóló ilyesféle elbeszélések. A XII. és XIII. században Henrik császár és Kuningunda császárnő nevéhez szintén fűződött hasonló novella. Ott volt továbbá a fischingeni klostrommal összefüggő Tokkenburgi Idda legendája, valamint a braunsbergi Juttáról szóló monda, mely a weingarteni klostromhoz kapcsolódott. Különösen népszerű és olvasott volt Németországban a XIV. század óta többféle átdolgozásban is elterjedt *Königin Sibile*, Nagy Károly alaptalanul meggyanusított és üldözött feleségéről s hűtlen marsalljáról költött regény, melynek a Genovéva-legendá motívumaival feltűnően egyező lényeges vonásai arra a megállapításra készítették a monda egyik legújabb kutatóját,

¹ E mondakör eredetének és rokonságának behatóbb tárgyalását *l. Octavianus* c. tanulmányomban IK. XXIV (1914). 260 k. l. U. o. l. a kérdés irodalmát 260 l. 1. jegyzet.

hogy legendánk közvetlen forrásául a francia regény szolgált.¹ Bár nagy a valószínűsége ennek a feltevésnek, egyelőre várunk kell a mondakutatás további igazoló adatait. Mindenesetre megerősíti annak a szempontnak helyességét, mely a Genovéa-légenda költői felszerelésének forrását a középkor regényes motívumkészletében keresi. Általában a világirodalomban egy sereg olyan mondát találunk — állítólag a kereszties hadjáratok idején, valószínűleg a XI. század végén, Keletről Nyugatra vándorolva s a XIII. század első felében árpádházi Szent Erzsébet legendás alakjának befolyása alá kerülve² — mely a Genovéa-legenda két lényeges elemét, az anya és a gyermek történetét, hasonlóképen alakítja és ismeri. Ezeknek a mondáknak egy részében a férj, mint Siegfried, szintén hadjáratra indul, s ezalatt esik meg a baj otthon maradt feleségén és gyermekén. Vannak olyan változatok is, melyekben a hűtlen helytartó, kire a feleség rá van bízva, épúgy viselkedik, mint Genovéa Golója, s azt a motívumot is sok helyen feltaláljuk, hogy az elűzött anyát és gyermekét a felbérelt gyilkosok könyörülete menti meg. Épúgy számos olyan mondára lehet hivatkozni, melyben a vadon mostoha viszonyai közt növekvő gyermek életét valamilyen vadállat — szarvas, farkas, hattyú — tartja fenn. Ezekben a mondákban is, mint a Genovéa-legendában, megvan a feltalálás motívuma, a házastársak kiengesztelődése s a kitalált nő visszatérése előbbi állapotába. Mindezek a mondák épen szerzetesek átdolgozásában vallásos tendenciát és élénk legendai színeket nyertek; ez arra mutat, hogy a kolostorok írói ebben az időben a mondák legendai továbbfejlesztésével és vallásos kiszínezésével buzgón foglalkoztak.

Ha már most azt látjuk, hogy a Genovéa-legenda valamennyi mozzanata feltalálható a mondavilágban — természetesen különféleképp alakítva és fejlesztve — továbbá ha azt vesszük észre, hogy nyilvánvalóan érintkezik a középkori elbeszélő-irodalom nemzetközi mondáival, arra a végső megállapodásra kell jutnunk, hogy *Genovéában* tulajdonképpen az ártatlanul szenvedő asszony novella-motívumával van dolgunk, s az egész legenda az akkori világ gazdag mondakészletének legkönnyebben hozzáférhető reminiscenciáiból szövődött össze.

Amikor pedig a jámbor szerzetes romantikus elbeszélését Isten anyjának különös tiszteletével kapcsolta össze — amint erre a latin kézirat *scripta vero sunt haec . . . ad laudem omnipotentis Dei, beatae Mariae virginis, eiusdem matris* záró sorai

¹ G. Kantenich j. m. 17 kkl.

² Karl Lajos. *Árpádházi Szent Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája*. Ethnographia XIX (1908). 129—148., 202—214 l.

utalnak¹ — megint korának szellemében járt el. A latin legenda ugyanis azzal záródik, hogy a Siegfriedtől feltalált Genovéva addig nem akar hazamenni, míg menedékhelyét, ahol az Istenanya hosszú éveken át oly csodálatosan oltalmazta, meg nem szentelik. Erre Hidulf érsek, a legenda apokrif személye, a Szentháromság és Szűz Mária tiszteletére avatja azt a helyet, ahol Genovéva 6 évet és 3 hónapot töltött. A nemsokára, április 2-án, meghalt Genovévát már az új Mária kápolnában temetik el, amelyet Hidulf érsek szintén felszentel és 14 napi búcsúval ruház fel. Később a pápa további búcsúengedélyekkel tünteti ki ezt a helyet. Az elbeszélés ezen részleteiben nyilvánvaló befolyását láthatjuk annak a Mária-kultusznak, amelyet tudvalevőleg a XIV. század elejétől a XV. század végéig a teológia és maga az egyház céltudatosan sugalmazott. Ennek az áramlatnak hatása alatt tehát az egyházi elbeszélőnek egészen kezeügyébe esett az a tendencia, hogy Genovéva sorsát Isten anyjának különös kegyelmével kapcsolja össze s ennek révén is a klostromához tartozó Isten házát a Mária-kultusz körébe vonja. Valóban azt látjuk, hogy a XV. század közepe táján a Frauenkirche Maifeld történetében egyszerre jelentősen előrenyomul. 1449-ben a pápai követ úgy emlékszik meg róla, mint igen látogatott búcsújáráshelyről, s 1459-ben II. Pius pápa maga említi, hogy a vidék lakossága rendkívüli tisztelettel viseltetik e kegyeletes hely iránt. A következő évszázadokban az egész Maifeld vidékéről a Miasszonyunk templomához zarándokoló processziók száma és jelentősége egyre emelkedett; ebből látszik, hogy a néphagyományban és a köztudatban Genovéva sorsa milyen mély gyökeret vert, s Genovéva személye Szűz Mária tiszteletével mily szorosan összeforrt. Az ártatlanul üldözött asszony körül kibontakozott — végeredményében — keleti monda így formálódott át a szerzetes-író kezén a maifeldi búcsújáráshelyhez lokalizált Mária-legendává.

A nem közönséges tehetséget sejtető egyházi író aztán mindent felhasznált, hogy történetét a külső valószínűség kívánt fokára emelje. Ügyessége már abban nyilvánult, hogy cselekvényét régmúlt időkbe (VII. század) toltta vissza. Ezáltal elbeszélésének hihetőségét és jelentőségét nagyban fokozta. De legszellemesebben akkor járt el, amikor találékonyan kieszelt neveivel a történeti hitelesség olyan látszatát ébresztette a köztudatban, hogy annak megcáfolására a tudomány az utolsó néhány évtizedben az érvek egész sorát kényszerült felvonul-

¹ Hasonló vonatkozása van az Emyich-féle 1472-es kézirat kezdő sorainak: *Incipit feliciter memorabile gestum de prodigiosa instauratione capellae in Frauenkirchen in honorem gloriosissimae dei genitricis virginis Mariae.* L. G. Kentenich i. m. 27. l.

tatni. Egészen átlátszó, hogy miért nevezte a legenda férfi-hősét épen Siegfriednek. Bizonyosan arra az 1113-ban meghalt ballenstädti Siegfried örgrófra gondolt, aki anyjának harmadszori férjhezmenetele révén mostohafia, majd örököse és utóda lett II. Henrich laachi örgrófnak s tovább folytatta és befejezte a mostohaapjától alapított laachi apátság építését. Bár adattal nem igazolható, azért aligha lehet kétségbe vonni, hogy a XII. század elején élt Siegfried történeti személye s a legenda hőse között vonatkozás van. Bizonyára épen halálját akarta kifejezni a szerzetes azzal, hogy az ő nevét és a klostrom történetében kegyelettel tisztelt személyét állította e csodálatos esemény középpontjába. Nem alapl nélküli a legendában neki tulajdonított «passagium contra paganos» sem, mert valóban résztvett Bouillon Gottfried keresztes hadjáratában, s még a nevét is ismerjük a távollétére rendelt helytartójának, Gottfried von Calwnak, kiből aztán a legendában, Goló lett. Legalább is a nyelvészek a Gottfried becéző formájának fogják fel az egyébképen megmagyarázhatatlan és szokatlan Goló nevet. Genovéva nevére megint egy történeti személyiség volt befolyással, s kiválasztásában ismét a szerző ügyességét kell észrevennünk. Ez a kétségtelenül frank eredetű név azonban sokáig fejtörést okozott, mert egyetlen akkor ismert családban sem lehet feltalálni, s bár alkotórészei (Genobaudes, Marcoweifa) egy egész sereg német névben felismerhetők, etimologiai megfejtésére mindenféle kísérlet eddig hiábavalónak bizonyult. A legenda szempontjából azonban teljesen fölösleges is etimologiai feszegetése, mert szinte bizonyosra vehető, hogy a laachi szerzetes egyszerűen Párizs védőszentjének nevét ruházta Siegfried gróf feleségére. Ez a Szent Genovéva, kinek emlékét a katolikus egyház január 3-án ünnepli, eredetileg nemcsak Párizs védőszentje volt, hanem az egész frank birodalomé, amelynek keresztény hitre térítésében neki, mint Clodwig kortársának, jelentős szerep jutott. Hiteles egyháztörténeti adatok igazolják, hogy a laachi bencések már a XIV. század előtt tisztelték a párizsi Sz. Genovévát, s napjainkig lehúzódo kultuszának nyomai a Rajna vidékén itt-ott még ma is felfedezhetők.¹ Így a laachi apátság melletti Obermendig kis község templomának főoltára most is a párizsi Genovéva nevét viseli. Ebből arra lehet következtetni, hogy a legenda keletkezésének idején ez a kultusz az egész Rajna mentén virágjában állhatott, s így ez a közkeletű név kínál-

¹ Szent Genovéváról l. Delaumosne: *Sainte Geneviève de Nanterre*. Paris 1882; Wetzer u. Welte's *Kirchenlexikon*. Freiburg i. B. 1888. V. h.; 295—297; D. A. Hauck: *Realencyklopädie*. Leipzig 1899. VI. 514—516 l.; *Vita Sanctae Genovefae virginis Parisiorum patronae*. Prolegomena conscripta, textum edidit Carolus Kunstle. Lipsiae MCMX. (Bibl. Script. Medii Aevi Teubneriana.)

kozott legalkalmasabbnak egyrészt az elbeszélés valószínűségének emelésére, másrészt a Mária-tisztelet szolgálatába állított legenda népszerűsítésére. Minden valószínűség szerint épen ez a szerencsés választás okozhatta azt, hogy később a brabanti grófnőre is a «szent» melléknevet ruházta a közhasználat. A mi Nádasi Jánosunk szintén szentnek nevezi, s Maifeld vidékén még ma is szentként emlegeti a nép. Természetesen a katolikus egyház mindig óvatosan kikerülte, hogy a monda hősnőjét az egyházi naptárba felvegye. Hogy Baronius az 1592-ben nyomtatott *Martyrologium Romanum*ba április 2-ra nem iktatta be Genovévát, egészen érthető, mert a XVII. század közepe előtt a legendai Genovéva Maifelden kívül csaknem teljesen ismeretlen volt. A bollandisták természetesen, akik jól ismerték a forrásokat, öntudatos kritikával elutasították, hogy egy nyilvánvalóan mondai személyt szentként ismerjenek el.

Még a legenda írásának ideje is elég pontosan meghatározható. A XIII. században, pontosabban 1220 körül, teljesen ismeretlen volt, mert különben a minden feltűnő Mária-csodatételt összegyűjtő heisterbachi Cäsarius, a legrégebb rajnai novellista, mindenesetre felvette volna a maga *Catalogus miraculorum*ába kitűnően beillő Genovéva-legendát. A következő évszázadban kell keresnünk tehát valami támasztópontot. Ekkor csakugyan felmerül egy dátum, 1325 április 2, amelyet egyik szélső határnak kell tekintenünk. Ez a keletkezése a Genovéva temploma, a Frauenkirche számára kiállított első búcsúlevélnek. Mivel a latin legenda írója — bizonyára a hitelesség látogatásának érdekében — épen erre a napra tette Genovéva halálát, arra lehet következtetni, hogy a legenda 1325 április 2-ika után keletkezett, mégpedig valószínűleg azokban az években, mikor a legendás Frauenkircheről az adatok hiányzanak. Több mint egy évszázadig hallgat is róla minden híradás, s csak a XV. század közepe táján kezdenek halmozódni ismét a róla szóló értesítések. A templom jelentősége is — mint láttuk — ekkor vesz gyors és nagy lendületet. Ez és a legenda kialakulása mindenesetre szoros összefüggésben van egymással. Ha még hozzávesszük ehhez azt, hogy a másolatban ránk jutott kéziratok maradványok közül is a legrégebb állítólag 1449-ből való, levonhatjuk azt a végső eredményt, hogy az ártatlanul üldözött hűséges asszony középkori mondakörének népszerű elemeiből, továbbá a Mária-kultusz jellegzetes vonásaiból és bizonyos kézenfekvő történeti reminiscenciákból egybeforrott Genovéva-legendát a XIV. század közepe és a XV. század eleje közt keletkezett és lokalizálódott a rajnamenti Maifeld fennsíkján fekvő, valaha a laachi bencés-kolostor hatáskörébe tartozó Miasszonyunkról nevezett búcsújáró kápolnához.

GYÖRGY LAJOS.